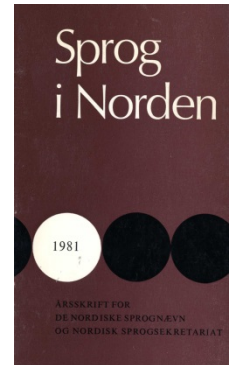

Sprog i Norden

Titel: Främmande element i finska nyord
Forfatter: Risto Haarala
Kilde: Sprog i Norden, 1981, s. 70-79
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Dansk Sprognævn

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Främmande element i finska nyord

Av Risto Haarala

Fremdwörter — ein heisses Eisen. Så rubricerade tysken Edith Hallwas ett kapitel i sin språkhandbok Mehr Erfolg mit gutem Deutsch. Kapitlet handlar om främmande inslag i det tyska ordförrådet. De främmande orden har genom tiderna verkligen i många språk varit ett hett järn som en del har vägrat att röra vid, medan andra har ansett att dess hantering är ett tecken på särskild kompetens och inlärningsförmåga. Vid förra seklets utgång och i början av detta sekel har debatten om de främmande orden tidvis gått het i Finland. T.ex. år 1915 diskuterades ämnet livligt i den språkvetenskapliga tidskriften Virittäjä. Debatten fördes i ytterst patetiska ordalag, vilket ju hörde till tidens anda. Skalden V. A. Koskenniemi skrev så här: "I Hyperboreas land lever ett litet folk, som ur sitt språk vill utrota *inspiratsioni, idea, kulttuuri, plastillinen* . . . Apollo var är dina pilar?" I tidskriftens därpå följande nummer svarade litteraturforskaren J. V. Lehtonen i samma stil (citatet har förkortats): "Den hotfulla draken Louhi rycker an mot Hyperboreas land, med tusende svärdsvingande män under sina vingar — — —. En bär namnet riddare *Kaskaadi*, en annan heter hertig *Spasmi*, en tredje landsvägsrövare *Atten-taatti* — — —. Väinämöinen, var är din åra! Sampos rövare måste vråkas i sjön!"

Samma tema har senare då och då dykt upp i offentligheten. År 1968 diskuterade man livligt förfinskandet av främmande ord i en facktidning inom reklambranschen. Frontlinjerna var bekanta, likaså argumenten. Direktören för en stor reklambyrå, magister Matti Viherjuuri, inledde dispyten så här: "Vi måste helt enkelt skjuta i kras vissa myter, som nångång varit förstärkande och konstruktiva, men som nu endast står i vägen

för utvecklingen. Till dem hör a) En finne kan enbart finska och förstår bara förfinskad agrarfinska. b) En finne kan inte uttala bokstäverna *f*, *b* och *g*. Situationen är helt annorlunda: a) Nutidsfinnen behärskar i allt högre grad ett internationellt ordförråd. Det tränger in i hans hjärna via många kanaler och inget illa med det. Att tvångsförfinska det finska språket är konservativt. b) Andra folk kan inte heller uttala all världens konsonanter och vokaler som de skrivs. — — — Det finns ingen orsak att inta en avvisande hållning gentemot internationella kulturord därför, att finnen inte skulle kunna uttala dem. Om han inte kan, är det hög tid att han lär sig." Strax därpå fick skribenten följande svar: "En så kallad världsmedborgare anser modersmålet vara ociviliserat och gammalmodigt — som om nånstans vid skolporten spökade en tafatt finsk-ugrisk gubbe, som man skäms för i kamraternas ögon. Och han är ändå vår far, det kan vi inte förneka. Vi inser inte, omogna som vi är, att vi har ärvt hans friska och dugliga gener, lika friska som hos en bättre familjs avkomma."

I tvisterna om de främmande orden har regelmässigt ingått några typiska drag. För det första är det alltid någon språkintresserad lekman som inleder tvisten. Språkforskarna och -vårdarna kommer först senare in i bilden, vanligtvis på begäran att fungera som domare. För det andra är diskussionen ofta affekterad och argumenten mera känslomässiga än sakliga. Man ser i trätobroderens text endast det man vill se. T.ex. ordboken över främmande ord i nufinskan, utarbetad av finska språkbyrån, har utsatts för kritik. Å ena sidan kritiseras språkvårdarna för att de i och med att de har utgivit ordboken anses försvara bruket av främmande ord, å andra sidan sägs boken ge klumpiga finska motsvarigheter till tydliga främmande uttryck. Den senare kritikern hade inte upptäckt att det i de av honom nämnda fallen inte gällde uppslagsordens finskspråkiga motsvarigheter utan definitioner. I detta sammanhang är det skäl att poängtera, att principiella tvister angående godkännandet av främmande ord varit relativt sällsynta hos oss de senaste decennierna. Det kanske vittnar om att den medvetna språkvården lyckats bra i detta avseende.

Redan under förra århundradet har en moderat pragmatism

blivit vedertagen som principiell linje inom språkvården: frågan om ett främmande ord skall accepteras eller inte, måste avgöras på basen av hur väl det fungerar som medel vid kommunikationen. Som bekant uppstår i detta sammanhang två olika typer svårigheter, semantiska och sådana som ansluter sig till uttryckets yttre form. Ett nytt främmande ord, som strävar efter att bli upptaget i allmänspråket, saknar associativa samband med det bekanta ordförrådet. Detta är en nackdel. Ordets betydelse måste inläras, man kan inte sluta sig till den. Vad fackspråkens ordförråd beträffar är situationen lite annorlunda.

Som mottagare av främmande ord är finskan i en annan ställning än de nordiska språken, långivaren representerar nämligen nästan utan undantag en främmande språkgrupp. Främmande ljud och ljudkombinationer medför anmärkningsvärda uttals-, rättskrivnings- och böjningssvårigheter. Det faktum att finskan till sin struktur i hög grad avviker från de ledande riksspråken i Europa har genom tiderna hållit finskan mycket självförsörjande då det gäller ordförrådet. Av finskans grundord (dvs. de osammansatta och ickeavledda orden) är enligt en uträkning ca 20 % gamla — en del tusentals år gamla — i språket hemmastadda lånord. I ungerskan är motsvarande tal 45 % och av det nusvenska skriftspråkets ordförråd torde upp till 75 % utgöras av lågtyska lånord.

Detta är alltså fallet i det äldre ordförrådet, men hur ter sig situationen nuförtiden? Man brukar t.ex. tala om ett överflöd av anglicismer, som innebär ett direkt hot mot finska språkets särart och lexikaliska självständighet. Vissa nyligen utgivna ordböcker erbjuder ypperliga möjligheter att i detta avseende kvantitativt mäta det nyare ordförrådets struktur.

År 1976 började man vid den dåtida Nufinska institutionen utarbeta en speciell ordbok för de allra yngsta språkelementen i finskan, nämligen för ord och betydelser som ännu inte upptagits i den Nufinska ordboken, som utkom under åren 1951—61. Till följd av en organisationsombildning för drygt fem år sedan övergick Nufinska institutionen i finska språkbyrån vid Forskningscentralen för de inhemska språken, där verksamheten har fortsatts. Som redaktörer för nyordslistan

har ända från början fungerat forskarna Aarre Huhtala, Taru Kolehmainen och Eija-Riitta Grönros. Ordboken utkom i slutet av 1979 under namnet Uudissanasto 80 (Nyordslistan 80).

Syftet med Nyordslistan är att presentera de senaste årtiondenas centrala nyordsförråd, förklara betydelsen av nya uttryck samt ge råd om deras bruk. Ordboken är avsedd som hjälpmedel för den vanliga språkutövaren. De ca 6.000 uppslagsorden är till övervägande del allmänspråkliga, från specialområden har endast de frekventaste och viktigaste medtagits.

Vokabulärurvalet i Nyordslistan 80 återspeglar på ett intressant sätt de senaste decenniernas vetenskapliga, tekniska och samhällseliga utveckling. Då den Nufinska ordboken utkom, visste man ännu inget om *månfarare*, *rymdfärjor* eller *mikroprocessorstyrda industrirobotar*. Vi har t.ex. fått ett nytt skolsystem och vår hälsovård har genomgått en fullständig organisationsförändring. Dylåka snabba och genomgripande reformer i vår livssfär inverkar naturligtvis också på språket: nya begrepp måste namnges och föråldrade faller efter hand i glömska.

Hittills har man ännu inte undersökt hur mycket främmande ordmaterial som under de senaste tiderna kommit in i vårt språk och hurdant detta internationella inslag är. Jag har försökt uppskatta andelen främmande nyord i allmänspråket genom att summera alla främmande uppslagsord på *a*, *i*, *j*, *k*, *r* och *s* i Uudissanasto 80. Detta urval utgör nästan hälften av alla ord i verket, ialles 2.645 uppslagsord. Citatorð och andra främmande ord ingick i 604 uppslagsord, deras proportionella andel var 22,9 %. I uträkningen har beaktats förutom kategorierna "rena" citatorð och andra osammansatta främmande ord (t.ex. *ajatollah*, *akupunktuuri*) också sådana sammansatta ord, där främmande inslag ingår som för- eller efterled, t.ex. *afrokampaus* 'afrofrisyr' och *hiihtoakrobatia* 'skidakrobatik'.

Citatorðen var 72 till antalet och deras procentuella andel av urvalet 2,8. Största delen av dessa är av anglo-amerikanskt ursprung och representerar oftast modelföreteelser, popmusik, kosmetika, idrott osv., t.ex. *backgammon*, *beat*, *beauty box*, *bodybuilding*, *boutique*, *folk-* eller *countrysåsiikki*, *doping*, *fan*

club, hot dog, italowestern, jet set, shop och *show*.

Ca sju gånger frekventare än citatorden förekommer andra främmande ord, 532 stycken. Deras proportionella andel av alla uppslagsord är 20,1 %. En klart differentierad grupp bland dem är de latinska och grekiska internationella fackuttrycken och kulturorden. Rätt nya främmande ord är till exempel *audiovisuaalinen* 'audivisuell', *biodynaaminen* 'biodynamisk', *ekosysteemi* 'ekosystem', *humanoidi* 'humanoid', *instrumento-ida* 'instrumentera' och *miksata* 'mixa'.

En allmän princip i vår språkvård har traditionellt varit gynnandet av finskheten. De fonetiskt och fonotaktiskt svåra citatorden har man försökt ersätta med mera hemmastadda främmande ord eller med arvord. Nyordslistan 80 strävar också efter att leda in språkbruket på dessa vägar genom att erbjuda ledigare motsvarigheter till de svåra främmande uttrycken. En annan verklig nackdel med dessa är att de inte förstås av alla språkutövare. Detta har bekräftats både hos oss och t.ex. i Sverige medelst förståelseundersökningar. År 1969 gjorde man på uppdrag av Finlands Rundradio och Reklam-TV en förståelseundersökning, som gällde 20 uttryck, de flesta var främmande ord. Resultaten blev ännu mera deprimerande än de brukar vara i dylika undersökningar. T.ex. ordet *manipulaatio* 'manipulation' förstods av endast 4 % av de tillfrågade personerna. Speciellt de innehållsligt viktiga och i massmedierna ofta förekommande främmande inslagen borde kunna förfinskas så, att begreppsinnebörden skulle bli klar för så många som möjligt. Ett rätt så färskt exempel på lyckad aktiv språkvård var, då man strax före KSSE i Helsingfors 1975 ersatte ordet *détente* med *liennytyt*.

Vid sidan av ordens direkta inlåning existerar också varierande översättningar, som skapar begreppskontakter språk emellan. De s.k. översättningslånen förekommer rikligt i finskan, de flesta baserar sig på germanska språk, andra återgår till grekiska och latin eller ännu längre. Översättningslånen är en produktiv ordbildningstyp, deras andel rent av växer. En hastig blick i Nyordslistan 80 bekräftar ytterligare denna uppfattning. Nämnas kan t.ex. de enligt germanskt mönster bildade allt vanligare sammansatta verben t.ex. *kylmäkäsitellä*

'kallbehandla', *kylmätyöstää* 'kallpreparera', *kylmävarastoida* 'kallförvara' samt participkonstruktionerna av typen *itsekan-tava* 'självbärande', *itsekiillottuva* 'självpolerande', *itsekiinnit-tyyä* 'självfästande' och *itseliimautuva* 'självhäftande'. Det är svårt att ens summariskt uppskatta översättningslänens proportionella andel i allmänspråket. Översättningslånet ligger ofta så välkamouflerat och lurar i det egna ordförrådet, att man inte lägger märke till dess främlingskap.

För ett par år sedan läste jag Karl-Axel Nordströms artikel Arbetsmarknadens språk, som ingår i antologin Fackspråk, redigerad av Bertil Molde. Nordström berättar att LO-förbundens medlemmar, fackföreningsmedlemmarna, under en period i början på 60-talet blev *klienter* eller *klientel*. Från på 70-talet blev medlemmarna *gräsrötter*. Ordet *gräsrötter* väckte genast mitt intresse, ty i finskan hade motsvarande översättningslån varit i bruk en tid. Jag hade antagit att det finska uttrycket var eget, eftersom finskan sedan gammalt ägt likartade "jordnära" metaforer. I finska språkbyråns ordsamling fanns två belägg på *ruohonjuuritaso* 'gräsrotsnivå', det ena från 1975 det andra från 1978. Ursprungligen torde lånet härstamma från amerikansk engelska. Oxford English Dictionary känner frasen *grass roots* i liknande betydelse som i finskan och svenskan. Det äldsta belägget påträffades i Kiplings roman *Kim*, som utkommit 1901. Tio år senare hade uttrycket utvecklats till en politisk metafor, som betydde 'röstare'. Och nu sju årtionden senare fann samma uttryck som en översättning vägen till Norden.

Vid den internationella kongressen för fennougristik i augusti 1980 presenterade huvudredaktören för Nyordslistan 80 Aarre Huhtala nyaste nufinsk fraseologi. Denna kan enligt honom indelas å ena sidan i inhemska uttryck och översättningslån och å andra sidan strukturellt i nominal- och verbfraser. Slutresultatet är, att båda kriterierna leder till samma indelning. Nominalfraserna, eller de uttryck substantivet och dess attribut bildar, är så gott som uteslutande översättningslån, t.ex. *kuuma linja* 'heta linjen' och *hijainen enemmistö* 'den tysta majoriteten'. Verbfraserna däremot, vilka består av verbet med dess bestämmningar, är till största delen inhemska

och delvis från talspråket. Verben inlänas alltså inte lätt. Huhtala angav inga siffror när det gäller frekvensen av de nämnda typerna. De fraser som översatts har enligt Huhtala oftast sitt ursprung i engelskan, undantagen är få: *uusi aalto* 'den nya vågen' kommer från franskan, *harmaa työvoima* 'grå arbetskraft' från norskan och *historiallinen kompromissi* 'historisk kompromiss' från italienskan. Ändå är dylika fraser till sin prägel snarare internationella än anglo-amerikanska. Deras talrikhet är en naturlig följd av att man i allt högre grad översätter texter i radio, TV och notisbyråer.

Enligt allmän uppfattning förekommer citatord och andra främmande ord betydligt mera i vetenskapens och teknikens fackspråk än i allmänspråket. Man kan försäkra sig om detta genom att t.ex. bläddra i facklitteratur som behandlar elektronik eller studera broschyrer angående stereoanläggningar. Vissa reklammän favoriserar speciellt engelska citatord: en diskantögtalare är *tweeter*, bashögtalaren *woofer*, tekniken med dubbelinspelning kallas *sound on sound*, fastän finskan kan erbjuda en egen term *moniäänitys*.

När det gäller löpande text är det svårt att helt tillförlitligt utreda de främmande inslagens andel av ordförrådet. Vid en jämförelse mellan allmänspråkets och fackspråkets främmande andelar är det bäst att använda något normativt ordbokslignande verk som grund. Därför har jag som måttstock utnyttjat den niospråkiga Elektroteknisk ordlista för radiokommunikation, för vilkens vidkommande Finlands Elektrotekniska Standardiseringsförening utarbetat den finskspråkiga delen. I det här fallet var det också lätt att registrera alla översättningslån.

Av vokabulären gick jag igenom ungefär hälften, eller benämningarna på sammanlagt 600 begrepp. Resultaten är presenterade i tabellen jämfört med motsvarande siffror för Nyordslistan 80.

Termer som enbart bygger på citatord saknades. I urvalet fanns inalles 49 stycken andra främmande ord samt endast av dessa bildade sammansättningar och ordfogningar (alltså typerna *dipoli*, *amplitudimodulaatio*, *dielektrinen linssi*), eller lite

	Citatord %	Andra främ- mande ord %	Rena över- sättningslån %
Nyordslistan 80	2,8	20,1	?
Elektroteknisk ordlista för radiokommunikation	4,7	31,7	63,6

Tabell. De främmande inslagens andel bland nyorden i det finska allmänspråket och i elektronikens fackspråk.

över 8 % av totalantalet. Resten, 92 % eller 551 termer, hade bildats efter främmande mönster, så att ordet helt eller delvis översatts. Då de främmande inslagen som ingår i dessa medräknas, fördelar sig andelen ord av främmande ursprung vid termbildningen på följande sätt: Citatord ingick i benämningen på 28 begrepp (t.ex. *beatoskillaattori*, *bootstrapvahvistin*), procentandelen blev 4,7 %. Andra främmande ord, som antingen uppträder ensamt eller utgör en del av ett översättningslån, typerna *selektiivisyys* 'selektivitet' och *modulaatiohuipputeho* 'modulationstoppeffekt', var 190 till antalet, vilket gör 31,7 %. De fullständigt förfinskade, översatta termernas andel i urvalet var störst, 382 benämningar eller 63,6 %. I den bemärkelsen verkar de finska ordskaparna mer puristiska än sina utländska kolleger. Som exempel kan nämnas ordet *heijastin*, som är en del av en viss sändarantenn. I de övriga av ordlistans åtta språk heter delen *reflektor* med diverse skrivvarianter. Det främmande ordet *reflektori* låg nära till hands, och den benämningen har också använts hos oss i teknikens språk. Experterna på radiobranschen, vilka utarbetat ordlistans finskspråkiga del, föredrog dock i detta fall det inhemska ordet. Enligt mina erfarenheter av lexikologiskt arbete inom specialområden är man också vid utvecklandet av fackspråkens terminologi redo att i hög grad beakta finskans särart och de allmänspråkliga kraven.

När man summerar procentsiffrorna i den lägre raden av tabellen blir det precis 100 %. Det innebär att så gott som alla uttryck i den finskspråkiga delen av Elektroteknisk ordlista

bildats efter något slags främmande mönster. Detta är kanske inte så förvånande, om man tänker att detta område är så starkt internationellt med avseende på begreppsbildning och praktiska tillämpningar.

De frekvensuträkningar som grundar sig på ordböcker säger naturligtvis inte hela sanningen om de främmande inslagens andel i själva *språket*. Om man i fortlöpande text gör motsvarande excipering ser siffrorna annorlunda ut. Det finns ett antal uträkningar av den här typen också. T.ex. företalet i Dudens Fremdwörterbuch uppger att de främmande inslagens andel i tysk tidningstext är ca 8—9 %. I Finland håller hum. kand. Christer Pontán på med en kontrastiv undersökning av finsk- och svenskspråkiga tidningstexter. Undersökningen är ett pro gradu-arbete vid Helsingfors universitet under handledning av prof. Lars Huldén. Jag har fått ta del av Pontáns material, och det verkar mycket intressant. Det är att hoppas att resultaten i sinom tid publiceras i något nordiskt forum. Naturligtvis vill jag på inget sätt kränka Pontáns upphovsrätt till sina egna resultat, men med hans vänliga tillstånd tar jag upp en sak som kommit fram. Först ett par ord om materialet: det utgörs av ledarspalter och idrottssidor i tre tidningar, Helsingin Sanomat, Hufvudstadsbladet och Dagens Nyheter. Texterna innehåller drygt 20.000 ord från varje tidning. Enligt uträkningarna är i den finska texten ungefär vart tjugonde ord ett citatord eller ett annat främmande ord, i den svenska vart tionde. De främmande inslagen är alltså två gånger vanligare i svenska texter än i finska. Också dessa siffror visar, att finskan är betydligt mer puristisk än svenskan.

Uträkningarna, som grundar sig på material av olika ålder, ser ut att ge vid handen att antalet ord med främmande ursprung är så gott som konstant inom några språk. Enligt Dudens Fremdwörterbuch t.ex. är det främmande inslaget i 1860-talets tyska tidningstexter blott en aning mindre i medeltal än nuförtiden. Mina egna uträkningar i Uudissanasto 80 utvisade, att den främmande andelen av allmänspråkets nyare ordskikt var 22,9 % och detta är bara ca 3 % mera än de ovannämnda gamla lånordens andel av det finska grundordsförrådet. Språket äger eventuellt en inbyggd automatisk meka-

nism, som under vissa förhållanden håller den främmande andelen konstant, så att inte ordförrådets helhetsprägel förändras. Detta är naturligtvis ett antagande, eftersom det inte baserar sig på helt jämförbara siffror. Det kan förmodligen inte heller gälla *alla* språk och *alla* perioder i språkens utveckling. Ämnet fordrar ännu en bred undersökning; värt att undersöka är det säkert.

Hur borde då språkvårdarna förhålla sig till de främmande orden? Många förändringar i vår omgivning och i begreppens värld berör en stor hop människor utöver nationalitets- och språkgränserna. Också de med dessa förknippade språkliga uttrycken sprids väldigt snabbt från ett språk till ett annat via moderna massmedier. Ofta får man höra att de främmande orden flödar i så strida strömmar, att språkvården borde bygga dammar för att dämpa översvämningen. Jag är emellertid av den meningen, att situationen för finskans vidkommande inte är oroväckande. Gamla ord av främmande ursprung faller ur bruk allt efter som nya dyker opp. De nya fångar endast vår uppmärksamhet i högre grad än vad deras kvantitativa vikt i själva verket skulle förutsätta. Ändå är språkvården på detta område överhopad av uppgifter. Vår uppgift är närmast att se till att de i allmänspråket behövliga orden är lätt användbara och att deras betydelse med lätthet förstås av den vanliga språkutövaren.

En stor del av de främmande inslagen kommer nuförtiden in i allmänspråket via olika fackspråk. Det går bäst att inverka på detta ordmaterial om vi medvetet inriktar oss på planeringen av fackspråken, och på detta håll inte blundar för allmänspråkliga intressen. Vi borde med andra ord få påverka de främmande orden genast vid deras inträde i vårt språk och inte först senare. Detta förutsätter ett aktivt förhållningssätt av språkvården och goda förbindelser till de kanaler genom vilka nya språkliga uttryck kommer in i språket.